

===== *Lips Adrián* =====

/// A „(be)tiltott” és az elbeszélhetetlen

Karády-nosztalgia az 1970-es, 80-as években

Az 1970-es, 1980-as évek nosztalgiahulláma során Karády Katalin második világháború idején keletkezett dalai iránt is feltámadt az érdeklődés. A színésznő filmjeit és dalait Magyarország 1944-es német megszállását követően nemkívánatosnak nyilvánították, őt magát a Gestapo tisztjei letartóztatták és durván megkínózták. Ugyan 1945 után újra felléphetett, a politikai hajsza végül őt is elérte. Mellőzöttsége és szakmai sikertelensége miatt 1951-ben elhagyta Magyarországot. Karády második világháború alatt készült filmjeit már korábban betiltották, disszidálása után a színésznő munkásságát és személyét az 1970-es évekig hallgatás övezte. A Karády-nosztalgiához a Kádár-korszak kultúrpolitikája is hozzájárult a „(be)tiltások” és az elbeszélhetetlenségek fenntartásával, újratermelésével, majd az időről időre történő feloldásával. A legfőbb szerepet utóbbival kapcsolatban a nosztalgiával (kiváltképp a dalokkal) foglalkozó vagy az azokra reagáló alkotóművészek töltötték be. Hogyan és miként járultak hozzá a Karády-dalok reneszánszához a jelenségre reflektáló alkotóművészek? Jelen tanulmányban a Karády-jelenség kialakulásának, majd betiltásának főbb mozzanatait mutatom be, illetve kísérletet teszek annak felvázolására, hogyan jelent meg az 1970-es, 80-as években Karády-dalaival kapcsolatban a „(be)tiltás” és az ellehetetlenítés, illetve az elhallgatás.

=== **„Ne kérdezd, ki voltam”**

Karády Katalinról

Karády (Kanczler) Katalint Egyed Zoltán újságíró fedezte fel 1938-ban. Az amerikai (hollywoodi) tapasztalatokkal rendelkező férfi segédkezett az elvált nő színészi pályán való elindulásában. Ő adta Kanczler Katalin Máriának a Karády művésznevet, és ő vitte el Csathó Kálmánné Aczél Ilonához (Csathó Kálmán színész feleségéhez) színészetet tanulni. Ide mindössze néhány hónapig járt, így nem rendelkezett iskolarendszerű képzés során elsajátított színészi kompetenciákkal. Ez a tény a filmjeiben is látható módon többször nehézséget okozott számára szerepei megformálásában. Karády első

főszerepét az 1939 decemberében a Puskin moziban bemutatott – Zilahy Lajos regénye alapján készült –, Kalmár László rendezte *Halálos tavaszban* játszotta.¹ Hónapokig telt házzal vetítették, ezzel az 1931-es *Hyppolit, a lakáj* és az 1934-es *Meseautó* után a magyar filmgyártás elérkezett a harmadik nagy kasszasikeréhez. A film a későbbi értelmezések szerint „egy kifáradt, hanyatló társadalmi osztály dekadens képviselőjének magánéleti kudarcát, életfeladását mutatta be.”² A férfi főszereplő öngyilkosságával kezdődő, majd lezáruló film segítségével, a hollywoodi minta magyar implementálásával új női identitáskonstrukciót hoztak létre. Karády lett a „vamp”, a „végzet asszonya”, aki elemi erejű szexualitásával meghódította a nézők egy jelentős részét, míg mások szemében a film – ma már legfeljebb sejtelmesnek nevezhető – erotikus jelenetei felháborodást váltottak ki.³ A nem várt sikert követően több magyar filmalkotás főszerepét eljátszotta, ezek közül a színészi játék szempontjából kiemelkedőnek számítanak a *Ne kérdezd, ki voltam* (1941),⁴ az első magyar sci-fiként jegyzett *Szíriusz* (1942)⁵ és a *Külvárosi őrszoba* (1942).⁶

Pályája még felívelő szakaszban volt, amikor 1942. április 14-én tanúként beidézték a VIII. kerületi rendőrkapitányságra a zsidó származású Réti György ügyében. A meghallgatása során kiderült, hogy Réti kezelte az énekesnő magánlevelezését (esenként szerződéses ügyeit is ő intézte), havi 150 pengő fizetésért. Ezért vádat emeltek Karády ellen, és a bíróság az első és a második zsidótörvény alapján bűnösnek találta, mert keresőfoglalkozásban, értelmiségi munkakörben alkalmazta Rétit, akit nem jelentett be. Karádyt ezért 4000 pengőre vagy harmincnapi elzárásra ítélték, a korabeli szélsőjobboldali sajtó csakhamar a „zsidótörvényt kijátszó” Karádyról kezdett el cikkezni.⁷ A színésznő ez év nyarán, vélhetően egy fogadáson⁸ ismerkedett meg Ujszászy István vezérőrnaggyal, akivel először bensőséges barátságot kötött, majd eljegyezték egymást. Ujszászy ezután házassági engedélyért folyamodott Horthy Miklós kormányzóhoz, aki elutasította kérelmét. Ennek ellenére később több alkalommal is együtt jelentek meg a nyilvánosság előtt. Először 1942 októberében, a Magyar Vöröskereszt kolozsvári kívánsághangversenyén. A férfi tábornoki egyenruhában mutatkozott és Karády helyett ő fogadta a helyi fiatalság üdvözlő küldöttségét. Másodjára 1943. december 6-án, a Nemzeti Színház díszelőadásán (Ifj. Alexandre Dumas *A kaméliás hölgy* című darabja volt műsoron) a zsidó származású Acsay Lász-

1 = = Kalmár, 1939. Az emblematis filmalkotás lehetséges olvasatairól lásd: Lips, 2016: 84–94.; 2017.

2 = = Balogh–Gyürey–Honffy, 2004: 51.

3 = = Uo.

4 = = Balogh, 1941.

5 = = Hamza, 1942a.

6 = = Hamza, 1942b.

7 = = Kristóf, 1987: 37–42.; Gajdó–Magyar–Péter, 2016: 172.

8 = = A visszaemlékezések szerint a *Hamvadó cigarettavég* szerzőjének, Hegedűs Tibornak a villájában. Gajdó–Magyar–Péter, 2016: 172.

lóné Székely Lujza operaénekesnő és Jávorné Landesmann Olga (Jávor Pál felesége) társaságában.

Kapcsolatuk heves ellenérzéseket váltott ki az antiszemita csoportosulások és a katonai vezetés körében egyaránt, így különböző mendemondák kezdtek terjedni kettejük politikai szerepvállalásáról. Kádár Gyula vezérkari ezredes, Ujszászy közeli munkatársa azt írta erről: „Százvezrek szenvednek: ez a közvélemény kihívása, a jóízlés ellen való. Sokan hitték, hogy Ujszászyt Karády »térítette meg«, az ő hatására lett »antifasiszta«. Ez mese. Karádynak semmiféle politikai meggyőződése nem volt. Az igaz, hogy a jobboldaliak szemében vörös posztó volt, de szerénytelensége és magánélete miatt a baloldaliak sem tisztelték.”⁹ Annyi bizonyos, hogy Ujszászy 1942. július 1-jétől az Államvédelmi Központ vezetőjeként a magyar hírszerzés és kémelhárítás koordinálásáért felelt.¹⁰ Kinevezését követően együttműködött a Külügyminisztérium „kiugrási” csoportjával, Ghyczy Jenővel, Szentmiklóssy Andorral és Szegedy-Maszák Aladárral.¹¹ Magyarország német megszállását (1944. március 19.) követően a Karádyhoz köthető művészeti alkotásokat fokozatosan háttérbe szorították: nem volt többé szükség az 1939-ben létrehozott, amerikai típusú – üzleti sikereket biztosító – női identitáskonstrukcióra (sem). 1944. április 5-én mutatták be *Machita*¹² című filmjét, amelyben egy kémnőt alakított. Karády személye és a kémnő-szerep között a nézők könnyedén hasonlóságokat fedezhettek fel, mivel a színésznő (színészi előképzettségének hiánya ellenére) továbbra is mély átéléssel alakította szerepeit. A hasonlóság felfedezését erősíthette az is, hogy a filmet 1945. március 19-ig (tehát a Magyarország német megszállását követő egy évben) összesen 5–6 alkalommal vetítették a mozik.

1944. április 17-én a Gestapo ellenséges tevékenység vádjával, Ujszászy Istvánnal és dr. Földi Mihálynéval együtt, letartóztatta Karádyt. Három hónapon keresztül vallatták, kínozták, éhezettették, még a fogait is kiverték: „*A Zrínyi utcai főkapitányságon át a Gestapo börtönébe hurcolták az április 17-én éjszaka letartóztatott Karády Katalint. A kor sokat ünnepelt színésznője, filmsztárja Ujszászy István vezérőrnagy barátnője volt. Fogva tartásának indoka valószínűleg ez a kapcsolat lehetett, de Karádyt zsidók támogatása, mentése miatt is elfoghatták. A Gestapo Melinda úti bázisán rádióadó birtoklásával és kémkedéssel gyanúsították, bántalmazták. A Gyorskocsi utcában a poloskás, fapriccses 525-ös számú zárkában raboskodott*” – írta Szita Szabolcs.¹³ A színésznő eltűnéséről a Hunnia Filmgyár Rt. április 19-i igazgatósági ülésének jegyzőkönyve is beszámolt: „...a film [Gazdátlan asszony¹⁴] főszereplőnője, Karády Katalin hivatalos nyelven szólva eltűnt. Kétségtelen, hogy ezzel kapcsolatban úgy a filmgyártó vállalatnak, mint a Hunniának elhatározásra kell jutnia, mert a filmnek kb. 40 %-a készen van,

9 = = Kádár, 1978: 504.

10 = = Szita, 2006: 11–12.

11 = = Sipos, 2002: 28.

12 = = Rodriguez, 1943.

13 = = Szita, 2014: 126–127.

14 = = Sipos, 1944.

és ebben Karády körülbelül 5–6 napi teljes munkát jelentő szerepet lejátszott. Miután számítani sem lehet arra, hogy Karády a felvételek céljaira mikor áll rendelkezésre, de azonfelül időközben hatósági szelíd nyomásra az összes Karády-filmek játszását is be-
szüntették [láthattuk, ez alól a Machita kivételt képezett], leghelyesebb azon gondol-
kodni, hogy a filmet új szereplővel kell folytatni, illetve a Karádyval felvett részeket
megismételni. Az elgondolás az, hogy Karády helyett a főszerepet Simor Erzsi játsz-
ná.”¹⁵ A *Gazdátlan asszonyt* valóban Simor Erzsivel fejezték be.

Ujszászy „október elején közvetített az ellenálló baloldali Magyar Front, valamint
Horthy és fia között a fegyverszüneti kísérletet előkészítő tárgyalásokon.”¹⁶ Az Ujszászy
és Kovács Imre (a Nemzeti Parasztpárt vezetőségének tagja, a Magyar Front képvise-
lője) közötti kapcsolatfelvételt vélhetően Karády Katalin révén került sor.¹⁷ A szí-
nésznőt az 1944. október 15-i nyilas hatalomátvételt követően a legkeresettebb szemé-
lyek között tartották nyilván.¹⁸ Decemberben, Budapest ostromának kezdete előtt
a nyilasok megtalálták a Galamb utca 7. szám alatti ház legfelső emeletén, elhurcol-
ták, később azonban sikerült megszöknie. Gömöri János visszaemlékezései szerint
„1944 telén, a nyilas uralom idején megmentett mintegy húsz zsidó gyermekből álló
csoportot [köztük Gömörit is], amelyet a nyilasok a Duna-partra vittek, hogy a folyóba
lőjék őket. Megvesztegette a nyilas kísérőket, majd a gyermekeket saját városmajori
villájába vitte. [...] Miután a főváros felszabadult, Karády megkereste a gyermekek
életben maradt rokonait, hogy egyesítse a családokat.”¹⁹

A részleges ellehetlenítés ellenére 1945 után még három film készült Karády
főszereplésével: a *Betlehemi királyok*²⁰ (bemutató: 1947. december 25.) és a *Hangod
elkísér*²¹ című (nem mutatták be) rövidfilmek, valamint a *Forró mezők*²² (bemutató:
1949. március 26.) című Móricz-adaptáció. Utóbbiban a színésznő már nem egy „vam-
pot”, egy „végzet asszonyát”, hanem egy bántalmazott, megtört feleséget alakított.

15 = = Sándor, 1997: 212.

16 = = Sipos, 2002: 29.

17 = = Azért, mert felvették a kapcsolatot a Magyarországgal hadban álló angolszász
hatalmak küldötteivel, hogy különbéket készítsenek elő, Ujszászyt, valamint Baj-
nóczy Józsefet, Kádár Gyulát és Kern Károlyt perbe fogták, ám az 1944. október 13-
án és 14-én sorra került bírósági tárgyaláson mindannyiukat felmentették. Ujszászy
a nyilas hatalomátvétel után elmenekült, majd 1945. február 5-én megadta magát
a szovjet csapatoknak; a Belügyi Népbiztosság (NKVD) letartóztatta, és a Szovje-
tunióba hurcolták. 1946-ban háborús bűnösként átadták Magyarországnak, ahol
Fekete Iván álnéven raboskodott, az augusztus 19. és szeptember 18. közötti elhú-
zódó kihallgatását Péter Gábor, a politikai rendőrség első számú vezetője végezte.
Szita, 2006: 24–27.

18 = = Gajdó–Magyar–Péter, 2016: 184.

19 = = Frojimovics–Molnár (szerk.), 2009: 204.; Gajdó et al., 2016: 42.

20 = = Kertész, 1944.

21 = = Pacséry, 1944.

22 = = Apáthy, 1948.

A történet végén a női főszereplő a folyóba ugorva öngyilkos lesz – álláspontom szerint ez olyan, mintha a Karády által korábban megformált, ám időközben idejétmúlt „végzet asszonya” nőtípus rituális, filmes öngyilkosságáról lenne szó, amelynek eredményeképpen (reflektálva a *Valamit visz a víz*²³ nőábrázolására) a csábító, szenvedélyes nő újra egygé válik a vízzel, és elmerül. A Karády-filmek nőtípusaival szemben az 1945 utáni magyar filmgyártás eszményképe a munkásnő (a gyári élmunkásnő, a traktoros lány stb.) lett.

= = = „**Ez lett a veszünk, mind a kettőnk veszte...**”

A Karády-jelenség: a „(be)tiltott” és az elbeszélhetetlen

A Horthy-korszakban a legfontosabb művészetpolitikai törekvés a „nemzeti”-nek nevezett identitás erősítése volt. Emellett vagy ezzel párhuzamosan, a kultúrpolitikai iránnyal némiképp ellentétesen, a tömegízlést figyelembe véve alakult ki a hollywoodi mintákat is áttemelő magyar sztárrendszer. Kezdetben a férfi főszereplők voltak hangsúlyosak, a nők jelentősége az 1930-as évek második felétől növekedett meg.²⁴ A hollywoodi „vamp” és a „végzet asszonya” magyarországi változatát Karády segítségével hozták létre.²⁵ A háborús traumák, egy nő privát és nyilvános megjelenésének keveredései, a legtöbbször el nem játszható, át nem adható, a korabeli filmgyártásban nehezen megvalósítható szerepkörök, a színésznő küzdelme a filmvászonon (a szereppel és saját magával), az összerendezés a legapróbb emberi érintéstől²⁶ mind-mind az 1939-ben létrehozott Karády-jelenség részét képezték.

Bajor Gizi színésznő még 1938-ban, Hankiss Ágnes pszichológus pedig egy későbbi időszakban nemzetközi elődjével hasonlította össze a pályáján elinduló színésznőt. Bajor Marlene Dietrichre utalt Karády kapcsán: „*Az a fajtájú női típus, amely még magyar színpadon nem is volt. Százszázalékosan és legelsősorban az van meg benne, amit szerintem Hollywoodban Marlene Dietrichből szerettek volna kicsiholni. [...] Titokzatos, rejtélyes, izgató az egész lénye. [...] Bestia típus, halálsugár és szivárvány, mert minden fantasztikus és örvénylő, veszett és megható káprázása mellett gyerekes is, szóval a Nő... Lehet, hogy nem mindenki fogja szeretni, de mindenki pukkadva fogja*

23 = = Zilahy, 1943.

24 = = Skaper, 2008.

25 = = Korábban Szelezcky Zitával is próbálkoztak az 50. magyar hangosfilmben, a *Méltóságos kisasszonyban* (Balogh, 1936), de a női identitáskonstrukció kidolgozása és megvalósítása szertelen volt: a filmalkotás megbukott.

26 = = Karády „*egy vamp, aki közben olyan, mint a riadt őz, az elsodort élet féltett gyermeke*”. Szemadám, 1990: 61–63. „*Az atyai brutalitás bizonyos félelmet és viszolygást alakított ki benne a férfinem iránt. [...] Az apa nyomorító emléke társtalanná s a tudat mélyrétegeiben kétségektől, félelmektől hemzsegő vesszőfutásá tette az életét. A legforróbb ölelés közben is didergett..., de talán ez vált, rejtélyeket, tragédiákat sejtető különös művészetének legmélyebbbről feltörő forrásává.*” Pusztaszeri, 2008: 34.

megnézni, a férfiak pedig örjöngeni fognak érte. A legnagyobb jövőt jósolom neki.”²⁷ Hankiss Susan Sontag írónak, filmrendezőnek és aktivistának a „cikiről” (camp) írt tanulmánya alapján párhuzamot vont a svéd Greta Garbo és a magyar Karády között: „Karádyra is igaz, amit Sontag Garbóról állapít meg: színjátékának üressége és mes-terkéltsége éppúgy hozzátartozik – »nem az, ami« jellegénél fogva éppolyan gyönyör-ködtető –, mint Garbóhoz a magáé. Boszorkányos nőiességéről híres, de közben szögletes a testalkata, darabos a mozgása, férfi méretű a lába, férfiasan mély a hangja, és legen-dák keringenek biszexualitásáról.”²⁸

Az 1930-as, 40-es évek filmalkotásainak egyik jellegzetes eleme – a hollywoodi minta implementálása mellett – a dalbetét volt. A filmkészítők ennek segítségével, alkotóművészi formában reflektáltak a férfiak és a nők közötti emberi kapcsolatok általános kérdéseire, az első és a második világháború aktuális történéseire, következményeire. Például a trianoni trauma kapcsán megemlíthető a *Bercsényi huszárok*,²⁹ vagy a fronton harcoló katonákkal kapcsolatban (direkt módon vagy áttételes for-mában) a *Halálos tavasz*, a *Hangod elkísér*³⁰ és a *Valahol Oroszországban*³¹ című fil-mek. A dalbetétekben voltaképpen elbeszélhetővé, elénekelhetővé vált az elbeszélhe-tetlen. Legtöbbször a férfi és a nő főszereplők (később a mellékszereplők is) külön-külön vagy együtt elénekeltek egy-egy dalt, amelyek nem minden esetben kapcsolód-tak következetesen a cselekményhez. A hatás felerősítése érdekében a filmkészítők egyfajta voyeur-effektus³² segítségével hozták közelebb a nézőkhöz az éneklő sze-replőket: jellemző volt az éneklés közben érzelmeket kifejező arckifejezésekkel és erős megvilágítással történő kiemelés. Ugyanez az effektus a közelítés mellett az eltávo-lításra is lehetőséget adott: a túljátszott és ezáltal át nem élhető arckifejezések vissza-tetszést keltettek.

A dalok szövegei úgynevezett daloslapokon is megjelentek, amelyeken többnyire az azt éneklők művészi fényképei is helyet kaptak. A filmekben elhangzó slágereket a rádiók rendszeresen játszották, és hanglemezek formájában is sokszorosították. Az üzleti érdekek mellett a dalbetéteknek kultúraközvetítő és identitásépítő (elsősor-ban a már említett nemzeti identitást erősítő) szerepük is volt. A zeneszerzők és szö-vegírók gyakran dolgoztak fel operettek, versek. Például a *Halálos tavasz* *Ez lett a veszünk* című dalbetéte Nadányi Zoltán *Ezüsthálóval foglak* című versének átírata. A Karádyval forgatott húsz nagyjátékfilmben és négy rövidfilmben összesen 52 fősze-

27 == Egyed, 1938: 24. Vö. Gajdó et al., 2016: 13.

28 == Hankiss, 1984. Vö. Gajdó et al., 2016: 49.

29 == Szlatinay, 1939.

30 == Pacséry, 1944.

31 == Bán F., 1942.

32 == A voyeurizmus fogalmáról és a voyeur-effektusról lásd Lips, 2016: 84–94.

replői dalbetét és 34 főszereplői dal szerepelt.³³ Az előadott számok címei érzékletesen keretbe foglalták a Karády-féle elbeszélhetetlen és feloldhatatlan magányt és az elérhetetlen boldogság utáni vágyakozást közvetítő, már-már sorsszerű életérzést.³⁴ Ezek közül a *Betlehemi királyok*, a *Gaudeamus igitur (De brevitae vitae)* és a *Jó, ha szól a rádió* nem tekinthetők tipikus Karády-dalnak. *Az első* József Attila azonos című költeményének átírata, a második egy ma is népszerű ballagási, a harmadik pedig egy táncos, vidám hangulatú szerzemény.

A színésznő emblematikus szerepeit és dalait azonban később sem feledte el a közönség: „*A negyvenes, ötvenes, hatvanas évek legjelentősebb, még életben lévő slágerszerzőinek (például Gyöngy Pál, Horváth Jenő, Fényes Szabolcs) műveiből összeállított első válogatások már a hetvenes években megjelentek, és az érdeklődő közönség az évtized végétől még az olyan, politikai okokból sokáig nemkívánatos előadókat is újra meghallgathatta, mint az országot 1950-ben [valójában 1951-ben] örökre elhagyó Karády Katalin.*”³⁵ Az emigrációban többször is fellépett dalaival, például 1969. január 11-én az *Ez lett a vesztünk* című slágert adta elő a New York-i magyar jogászbál meglepetésvendégeként. 1969. június 29-én Karády-dalokat idéztek meg Polgár Tibor zeneszerző zongorakíséréssel a clevelandi Public Music Hallban.³⁶ 1969. szeptember 1-jén hazatelepülési szándékkal Karády felvette a kapcsolatot a Magyar Külügyminisztériummal, de végül meggondolta magát, és a hazaútra nem került sor.³⁷ Mindközben a Hazám Records, a Hungaria Univerzális és a B&F Records kiadók nagy sikerrel forgalmazták dalait az emigrációs magyar közösségben.³⁸

33 = = A nagyjátékfilmek és rövidfilmek elemzését és a dalbetétek, dalok statisztikáját a *Női sorsokba fordult történelem* című, védésre benyújtott doktori értekezésemben (Lips, 2021) ismertettem.

34 = = *Ez lett a vesztünk; Nincs vége még; Gyűlölöm a vadvirágos rétet; A szívemben titokban; Mit bánom én; Ne kérdezd, ki voltam; Te vagy a bálvány; Mindig az a perc; Jó éjt, drága kis hadnagyom; Valahol Oroszországban; Gondola-dal; Szeretnék valamit kérni; Egy szédült pillanat; Vannak pillanatok; Jó a rosszat elfeledni; Szomjas a szám; Várlak; Gyere cigány vélem a rózsámhoz; Miért szeretlek úgy; Nem számít többé semmi nekem; Gaudeamus igitur (De brevitae vitae); Hazudj, ha kérdezem...; Búcsúzom magától...; Nincs kegyelem; Jó, ha szól a rádió; Május éjszakán; Veled szeretnék boldog lenni; Szeretlek, mint...; Hívj; Te akartad, hogy így legyen; Gondolsz-e rám?; Tudok egy dalt; Betlehemi királyok és Hangod elkísér.*

35 = = Ignác, 2020: 171. Karády 1951. február 19-én Lantos Olivérrel, Mohácsi Ilonával és egy nardai nővel együtt hagyta el Magyarországot. Gajdó et al., 2016: 200.; Pusztaszeri, 2008: 274.

36 = = Az 1970-es Los Angeles-i és az 1971-es New York-i fellépéseit követően többé nem lépett fel. Gajdó et al., 2016: 208.

37 = = Uo. 204–206.

38 = = Karády–Lantos–Sárdy, 1960; Karády, 1962; 1965a; 1965b; 1969; 1970.

= = = Honvágy az időben A Karády-nosztalgia

Az 1950-es évek kultúrpolitikájának meghatározó, nosztalgiára építő mozzanata Páger Antal forradalom előtti, 1956-os hazatérésének megszervezése és lebonyolítása volt. Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában található dossziéból kiderül, hogy a színész visszakapta budapesti, Tamás utcai lakását, nyugdíját folytatólagossá tették, csomagjai szállításánál teljes vámmentességben részesült stb.³⁹ A forradalom utáni kultúrpolitika is hasonló eszközökhöz nyúlt, csak jóval kiterjedtebb módon.

A leginkább Aczél György nevéhez fűződő, a híres 3 T-n – támogatás, tűrés, tiltás – alapuló kultúrpolitika kialakulásában számos tényező játszott közre, mint például az 1956-os forradalom utáni átrendeződés és az ideológiai elmozdulás (a kulturális életben megjelenhettek a nem szocialista értékek is).⁴⁰ 1957. augusztus 6-án születtek meg a nevezetes TTT első irányelvei, amelyek az e napon tárgyalt előterjesztésben szerepeltek. *„Másfél évi fogalmazás és társadalmi tesztelés után végül 1958. július 25-i keltezéssel, »Az MSZMP művelődési politikájának irányelvei« címmel jelent meg a központi bizottsági határozat végleges dokumentuma, amelytől a közemlékezet a TTT-elvek eredetételi.”*⁴¹ *„Támogatott műnek a »pártos« és »szocialista realista«, türtnek a nem marxista, de a marxizmussal nyíltan nem polemizáló, és tiltottnak a politikailag félreérthetetlenül antimarxista és rendszerellenes alkotások számítottak.”*⁴² A támogatott, türt, tiltott mű kategóriái a második világháború kezdete óta folyamatosan működő (be)tiltásokra és a művészek ellehetetlenítésére emlékeztette a magyar társadalmat. Így a háttérben elindult a küzdelem *„egy nyitottabb, értékérzékenyebb művelődéspolitikáért, a könyvkiadás, a filmgyártás, a színházművészet megújításáért, a klasszikus világkultúra hazai ismertségében és a nemzeti műveltségben mutatkozó fehér foltok csökkentéséért.”*⁴³

A populáris zene hagyományos műfajai: az operett, a cigányzene és a magyar nóta megőrizték népszerűségüket, amit az 1971-ben bemutatott *Csárdáskirálynő*⁴⁴ sikere is bizonyított.⁴⁵ Emellett az évtized legkiemelkedőbb filmalkotása a *Fekete gyémántok*⁴⁶ című Jókai-adaptáció volt, amelynek korábbi, 1938-as feldolgozása Jávor Pál és Szelezky Zita főszereplésével készült el. Míg a film 1938-ban gyártott változata a Horthy-korszak, addig az 1976-ban forgatott verzió a Kádár-korszak magyarságotematikájú (tehát a magyar nemzeti identitást erősítő) alkotásai közé sorolható. Ugyanígy kultúrpolitikai célú, identitásközvetítő párhuzamokat lehet felfedezni

39 == ÁBTL 3.2.4. K–587.

40 == T. Kiss, 2002: 29.

41 == Eörsi, 2008: 75. Vö. Révész, 1997: 82.

42 == Romsics, 2000: 495.

43 == Agárdi, 1995: 128.

44 == Szinetár, 1971.

45 == Romsics, 2000: 501.

46 == Várkonyi, 1976.

a Karády főszereplésével 1948-ban készült, illetve az 1979-ben gyártott *Forró mezők*⁴⁷ című Móricz-adaptációk között.

Magyarországon az 1970-es évek második felétől feltámadt az érdeklődés Karády Katalin és dalai iránt. A Karády-nosztalgia vagy -reneszánsz széles körű, országsszerte történő elterjedését elősegítette a Sándor Pál *Szabadíts meg a gonosztól* című filmjében (1978) elhangzott *Mindig az perc*, valamint a Szabó István *Bizalom* című alkotásában (1979) többször is felcsendülő *Gyűlölöm a vadvirágos rétet* című dal. 1979-ben – a Karády iránti nagy érdeklődésre való tekintettel – Vas Gábor válogatásában, a Zeneműkiadó gondozásában kiadták Karády Katalin legkedvesebb dalainak kottáit,⁴⁸ valamint a legtöbb szerzemény 1979-ben nagylemezen is megjelent.⁴⁹ Ez utóbbit a „*Hungaroton közlése alapján 1992-ig 479 ezer példányban értékesítették. Ezzel akkor és jó eséllyel azóta is a negyedik legkelendőbb magyar nagylemez.*”⁵⁰ Az óriási üzleti sikernek köszönhetően később, 1982-ben, 1984-ben és 1986-ban is adtak ki Karády-lemezeket.⁵¹ A hazai kották és lemezek jogdíjából származó bevételeket Karády az Ódry Árpád és a Jászai Mari Színházotthon támogatására ajánlotta fel.⁵²

A lemez megjelenésével egy időben, 1979–1980-ban újból vetítették a *Halálos tavaszt* is. A filmet heti három előadásban 77 ezer néző látta, és a nem várt siker eredményeképpen felkérték Bíró Gyulát annak hatásvizsgálatára. A szerző munkája során arra jutott, hogy a magyar társadalmi és kulturális élet változásai (tehát jelen tanulmány kapcsán a támogatás, túrés, tiltás rendszerének lassan kibontakozó hatása, a magyarság-tematika közvetítése) nemcsak a nosztalgiahullám magyarországi elterjedésére teremtettek lehetőséget, hanem arra is, hogy egy sorsszerű életérzést tükröző film újra tömegsiker legyen.⁵³ Kelecsényi László író és filmtörténész szerint sokatmondó a sikerfilm és a második világháborús katasztrófa összekapcsolhatóságának lehetősége: ebben az értelmezésben sok magyarnak Jávor Pál öngyilkossága azt is jelenthette, hogy a háborúban harcoló férfiak a film hőiséhez hasonlóan kvázi önkezűleg vetettek véget kudarcba fúló életüknek.⁵⁴ Nemeskürty István író, irodalom- és filmtörténész úgy vélte, hogy az individualista sztárrendszer jegyében feltámadt

47 = = Hajdufy, 1979.

48 = = Vas, 1979.

49 = = Karády, 1979. (A oldal: *Gyűlölöm a vadvirágos rétet; Hamvadó cigarettavég; Húnyd be a szemed és gondoldj rám; Hiába menekülsz, hiába futsz; Mindig az a perc a legszébb; Ez lett a vesztünk; Ne kérdezd, ki voltam; A kettőnk életét; Ezt a nagy szerelmet. B oldal: Álltam a hídon; Száz vágy muzsikál most az éjben; Ilyennek képzeltelek mindig; Jóéjt Budapest!; Katyusa – Orosz Dal; Gyévuska – Orosz Dal; Veled szeretnék boldog lenni; Fogadj el engem; Egy szédült pillanat.) A dalok címeinél többször is a hosszabb változatot alkalmazták.*

50 = = Jávorszky–Sebők, 2019: 12.

51 = = Karády, 1982; 1984; 1986.

52 = = Gajdó et al., 2016: 209.

53 = = Bíró, 1980.

54 = = Kelecsényi, 1983.

a háborús szellemiségtől és hangulattól való szabadulás szüksége is. A nézők így a történet révén a magánélet érzélgős, privát régióiba vonulhattak vissza.⁵⁵ A sorsszerű életérzés kapcsán a néző párhuzamot vonhatott a filmben ábrázolt szerelmi bánat, a feloldhatatlan magány, a háborús veszteségek, valamint a „(be)tiltott”-nak érzett múlt és a saját élete között.

Kelecsényi László úgy látta: „Nyilvánvaló, hogy a több tízezer filmnéző és a több százezer lemezhallgató nem a Horthy-rendszert kívánta vissza az érdeklődésével. [...] A nosztalgia érzelmi viszony a múlthoz, nem tudatos, s főképp nem tudományos. [...] A feldolgozatlanul megtagadott és »betiltott« múlt visszatér, még ha nem tudatos, és sokak számára nem kívánatos.”⁵⁶ A Karády-nosztalgiára és a Karády-jelenségre a televízióban, a moziban és a színházban különböző módon reagáltak az alkotóművészek. A televízióban 1977-ben, a *Csak a derű óráit számolom...* című műsorban Esztergályos Cecília elénekelt a *Hiába menekülsz, a Tudom, hogy vársz, az Ezt a nagy szerelmet tőled kaptam én* és a *Nem szabad szerzeményeket*.⁵⁷ A mozikban vetített filmek közül az 1978-ban készült *Szabadíts meg a gonosztól* 1944-ben játszódott, amelyben a korabeli átlagemberek groteszk kálváriájának lehettünk tanúi.⁵⁸ A filmben felcsendülő *Mindig az a perc* újrafelfedezését követően a dalt Cserhádi Zsuzsa is elénekelt,⁵⁹ aki vélhetően saját korabeli nehéz életkörülményeit és a be nem teljesült, igazi nagy karrier utáni vágyát vagy egyszerűen egy szerelmi bánatát idézte meg a szerzemény refrénjének segítségével („*Mindig az a perc a legszebb perc, mit meg nem ad az élet...*”). A *Bizalomban* szintén a második világháború időszakát és atmoszféráját idézte meg a rendező (Szabó István), filmjében két egymás mellé sodródott ember kezdetben kényszerű, majd fokról fokra megváltozó viszonyát mutatta be.⁶⁰ Ugyanebben az évben láthatták a nézők Jeles András *A kis Valentino* című filmjét, amely nem a múlt, hanem a jelen, „*a Kádár-rendszer elbeszélhetlenségének, illetve eljátszhatatlanságának a művészi kérdését vetette fel.*”⁶¹ Vélhetően a rendszerben uralkodó hallgatási kényszerre,⁶² a bánat feldolgozhatatlanságára reflektált Dobos

55 == Nemeskürty, 1983.

56 == Kelecsényi, 2020: 115–116.

57 == Esztergályos, 1977.

58 == Baski, é. n.

59 == Cserhádi, 1981.

60 == Varga, 2003.

61 == György, 2005: 70.

62 == A Kádár-korszak láthatatlanná tette az antiszemizmust, de elbeszélhetlenné vált a 2. magyar hadsereg sorsa is. György, 2005. Utóbbi kapcsán kivételnek számított Sára Sándor *Pergőtűz I–V.* című dokumentumfilmje, amely őszintén mondta el, hogy mi történt a magyar katonákkal a hazájuktól több ezer kilométerre fekvő Don-kanyarban. A televíziós vetítés már problémákba ütközött: szovjet nyomásra Kádár János számon kérte a Magyar Televízió igazgatóját, mégis hogyan tűzhették műsorra a krónikát, legvégül azonban betiltás helyett cenzúrázták, és a vágást követően 17 részt adtak le belőle, majd végleg levették a műsorról. Soós, é. n.

Attila szerzeménye – A bánatomat nem mondhatom el – is, amelyet Mary Zsuzsi énekelt hanglemeze,⁶³ noha a dal alkotóművészi szempontból a sosem múló szerelmi bánatot helyezte a középpontba. Mindez a nosztalgikusan felidézett Karády-jelenség melankolikus hangulatához is illett.

Jobba Gabi színésznő *Nosztalgia – Ez lett a vesztünk* című Karády-estjének bemutatójára a Várszínházban, 1979 decemberében került sor. Rajk András kritikus szerint „*a művésznő prózai egyéniségnek, sanzonénekesnek, a gesztus-mimika-mozgás művészenek egyaránt kivételes. Mindez azonban csak példás kitartásával és intelligenciájával teszi őt – legalábbis ettől a műsortól kezdve – jó színészből nagy színésszé.*” A Várszínházban valószínűleg azzal számoltak, hogy lehetőség nyílhat az előadás után Karády lemezeinek terjesztésére is, amelynek megvalósítása nem aratott osztatlan sikert. Rajk András magasztaló észrevételei mellett azt tanácsolta a színésznőnek, hogy „*hagyja el ennek a választékos ízléssel lezárt műsornak a végéről azt, ami nem oda való (lemezosztogatás). Nagy kár, hogy hagyta magát rábeszélni.*”⁶⁴ Apáti Miklós kritikus szerint pedig Jobba „*szerencsés kézzel válogatta műsorát, szerkezetet, koncepciója (poszt-koncepciója) jól látható és követhető. Énektudása, személyes varázsa nem tudom, hogy vetekszik-e Karády Katalinéval – utóbbit nem láttam »előben«, nem is tudok nosztalgiával gondolni rá.*”⁶⁵ A színésznő később tragikus módon öngyilkos lett, Tóth Eszter Zsófia történész szerint „*hatalmas csillaga volt a Kádár-rendszernek, Aczél egyik kedvenc írója, Gyurkó László is támogatta, valamint az az Erdős Péter, akinek az egyik kedvese volt. Mégis öngyilkos lett, tragikusan fiatalon, mindössze harminchat évesen.* »Nincs több erőm ezzel a lelki nyomorúsággal élni és nem akarok tovább senkinek a terhére lenni« – írta utolsó levelében.”⁶⁶ A Karády-jelenség melankolikus hangulata, a szerelmi bánat (a feloldhatatlan magány érzése) és a tragikus sorsszemlélet vélhetően átragadhatott a témát dalokon keresztül, alkotóművészi módon feldolgozó színésznőre. Mintha csak Karády sorstörését vagy a Karády-féle nőtípusnak a filmművészeti alkotásokból történt „kiírását” reprodukálta volna tragikus öngyilkosságával.

A következő évben Almási Éva színésznő a *Teleferében* – az *Ez lett a vesztünk*, a *Halálos tavasz* emblematisztikus dallamára – felidézte Nadányi Zoltán *Ezüsthálóval foglak* című versét.⁶⁷ Szintén 1980-ban Mészáros Márta filmjében, az *Örökségben* elhangzott a *Száz vágy muzsikál* című Karády-dal.⁶⁸ A film az 1940-es évek törekeny, bántalmazott nőtípusát mutatta be, alkotóművészi középpontjába a korabeli nők életének bensőséges kérdéseit – például a gyermekvállalást – helyezte. Emellett lehe-

63 == Dobos–Mary, 1968.

64 == Rajk, 1979.

65 == Apáti, 1980.

66 == Tóth, 2021.

67 == Almási, 1980.

68 == Mészáros, 1980.

tőség nyílt a Karády-nőtípus, a „vamp”, a „végzet asszonya” paródiájára is; a film főcímdalát (*Sohase mondd*) Hernádi Judit adta elő.⁶⁹ Ezzel az 1930-as, 40-es évek korszakán túl az időkban használt filmnyelvet és alkotóművészeti eszközöket is megidézték. Ezen kívül is voltak olyanok, akik a karikatúra és a paródia eszközeivel közelítettek a Karády-jelenséghez, mint például Cseh Tamás és Bereményi Géza a *Tábori lap Karády Katalinnak* című dallal, amely a *Valahol Oroszországban* című dalra és ezáltal a doni katasztrófára reflektált.⁷⁰ Vagy Koós János, aki 1983-ban Karádynak öltözve, a *Tudom, hogy vársz* című, óriásméretben kinyomtatott daloslapot lengetve vonult az 1983-as Színészek–Újságírók Rangadón, majd az 1988-as Színházibuliban – ugyancsak beöltözve – elénekelt a *Valahol Oroszországban* átírt, a *Hamvadó cigarettavég* és a *Tudom, hogy vársz* pontatlanul megtanult változatait.⁷¹ A Fészek Klub 1987-es szilveszteri Szín-házibuliján Bencze Ilona, Faragó Vera, Hernádi Judit, Kánya Kata, Kishonti Ildikó, Tordai Teri és Vitray Tamás részben átírt Karády-dalokat (*Hiába menekülsz, A kettőnk életét, Gyűlölöm a vadvirágos rétet, Ezt a nagy szerelmet, A szívem megdobban, Mindig az a perc, Nincs kegyelem*) énekeltek.⁷²

Voltak azonban olyanok is, akik kritikusan közelítettek a Karády-nosztalgiához. Árkus József újságíró így fogalmazott: „Amennyire vissza tudok emlékezni, akkoriban nemcsak a művésznő hangja búgott, hanem a légiriadót jelző sziréna is, nemcsak a hamvadó cigarettavég égett végig, hanem egy csomó lakóház is, az ilyesmikre pedig az ember nehezen gondol meghatott nosztalgiával.”⁷³ Hankiss Ágnes szerint a „Karády-lemez megjelenését sokan azért fogadták olyan nagy örömmel, mert úgy érezték, hogy Karády »rehabilitálása« felold, felszabadít valamit a »betiltott« múltból. Karády személye ugyanis az egyik szimbolikus hordozója volt a »betiltott« múlt-hoz kapcsolódó méltánytalanság-érzetnek – szoros összefüggésben azzal a már említett ténnyel, hogy Karády »hivatalos« megítélését nagyon sokan elfogultnak, következtelennek és ezért méltánytalannak érezték.”⁷⁴ Ezzel kapcsolatban megemlíthető, hogy a *Nők Lapja* szerkesztősége valóban sok olyan olvasói levelet és telefonhívást kapott, amelyben a színésznő rehabilitálását követelték.⁷⁵ Sebők János újságíró szerint – aki felfedte a korabeli kultúrpolitika üzleti célú, nyereségérdekelte szemléletét is – a Kádár-korszakban tapasztalható társadalmi „nosztalgiagigény” kihasználása

69 == A dal később a színésznő saját lemezén is megjelent: Hernádi, 1982.

70 == Cseh, 1979.

71 == Részlet a *Valahol Oroszországban* átíratából: „Üzenet jött messze-messze földről, halvány légipostai levél. Lemezgyár, a Hungaroton írta, minden szava őszintén beszél. Sokkal jobban szeretlek, mint máskor. Lemezgyűjtők emlegetnek százszor, valahol Magyarországon, valahol Magyarországon. Arra gondolok, a cigaretta még jó és Karádynak a lángja mégsem hamvadó...” Koós, 1988.

72 == Bencze–Faragó–Hernádi–Kánya–Kishonti–Tordai–Vitray, 1987.

73 == Árkus, 1979.

74 == Hankiss, 1981: 62.

75 == Tóth, 2020.

1. kép. Koós János Karády Katalinnak öltözve az 1983-as Színészek–Újságírók Rangadón, mögötte Csongrádi Kata, a háttérben a Stúdió 11⁷⁶

jövedelmező üzleti vállalkozásnak minősült. Elég csak Cseh Tamás dalaira (aki az 1960-as éveket siratta), Karády Katalin 1979-ben kiadott nagylemezének példátlan sikerére és Jobba Gabi Karády-estjére gondolni.⁷⁷

A Karády-jelenség kapcsán azonban nem a paródia és a kritika volt az egyedüli, domináns beszédmód. Személyének felidézése többnyire mentes volt az ilyen hangoktól. A színésznőről beszélt kortársa, Greguss Zoltán 1984-ben a *Mestersége színész*,⁷⁸ Osváth Júlia pedig 1986-ban a *Beszélgetés Osváth Júliával*⁷⁹ címen vetített tévéműsorban. Szintén 1986-ban kiadták Dévényi Ádám és Postásy Júlia *Nincs kegyelem* című lemezét, amelyen az énekesek által feldolgozott Karády-dalok voltak hallhatók.⁸⁰ Az 1987-es *A Jávor* című filmben szintén szerepelt Karády-dal, igaz, a rendező, Bán Róbert Jávor Pálra és művészetére, illetve az azzal kapcsolatos nosztalgiára helyezte

76 == Fortepan, 1983.

77 == Sebők, 1981.

78 == Molnár Gál, [1981] 1984.

79 == Kolozsi, [1981] 1986.

80 == Dévényi–Postásy, 1986.

a hangszílyt.⁸¹ 1989-ben jelent meg Király Jenő *Karády mítosza és mágiája* című könyve, amelyben értő figyelemmel elemezte a Karády-jelenséget és a nosztalgia felébredésének lehetséges okait, emellett felvázolta annak szakrális olvasatát. „*Az antik Vénusz az azúr tenger szülötte, a Karády-hősnő a hidak alatt hömpölygő, körülbetonozott, sötét folyó újjászülötte.*”⁸² Király emellett a férfiaság-nőiesség, a férfi- és női szerepek szempontjából is megvizsgálta a Karády-nőtípust: „*A Karády-filmek idején még a férfiszerep a »skalpvadász«.* A női szerep a megőrzés értékeinek középpontba állítása. *A Karády-filmekben ez megfordul: a nő mozgékony, kötetlen, megfoghatatlan, a férfi pedig szilárd viszonyokra vágyik.*”⁸³ Karády Katalin egyébként a vele készült utolsó interjú során – amelyre Apatini Gyula és Vitray Tamás közreműködésével, 1989-ben, a Teleferében került sor – Király művére is utalást tett: „*Megkaptam Király Jenő könyvét, amit kizárólag nekem, hozzám írt. Gyönyörűen megírta rólam a valóságot. Köszönöm, kedves Király Jenő. A Jóisten tartsa meg magát mind a két kezével. Hála, köszönet, hála.*”⁸⁴

A Karádyval készült interjúk jól megvilágítják, ő maga miként reagált az újra feltámadt népszerűségére. A Karády-nosztalgia Sándor Pál filmrendezőt, Zsombolyai János operatőrt és Vajda Albertet is meghílette, ezért interjúkat készítettek a színész-és énekesnővel. Sándor és Zsombolyai 1979. szeptember 9. és október 19. között az Egyesült Államokban beszélgettek Karády Katalinnal. A *Filmvilágban* közölt interjúrészletből egy önmagával összhangban, saját korábbi filmes női identitáskonstrukcióját tudatosan megélő és visszaidéző, ám a részletekre néhol pontatlanul emlékező nő képe rajzolódott ki. Dalairól a következőképpen nyilatkozott: „*Szívhez szóló dalok voltak. A fiatalság még ma is szereti, és én nem úgy éneklek, mint például azok az énekesek, akik... Én átéltem az egyszerű kis dalokat, és a szívemből énekeltem. A lelkemet tettem egy-egy kis egyszerű dalba.*”⁸⁵

81== Bán R., 1987. Az 1970-es, 80-as években felébredt Jávor-nosztalgiairól Lukácsy Sándor irodalomtörténész a következőképpen fogalmazott *Filmvilágban* megjelent írásában: „*A társadalom elvérzett, a legenda föltámadott. Mint tudjuk: ha az emberektől elveszik a vallást, valami pótlékre támad igény. Szavainak, azt hiszem, általános érvényt lehet tulajdonítani. Ha egy eszme meghal, helyét elfoglalja valami más, esetleg éppen az, amit már legyőzöttnek vélt. Úgy látszik, nemcsak a természet, hanem a tudat világában is törvény a horror vacui. Ebben kereshetjük magyarázatát napjaink nosztalgiahullámának. Jávor Pálra szükség volt, jelenleg, úgy látszik, ismét szükség van.*” Lukácsy, 1987: 57.

82 == Király, 1989: 22.

83 == Uo. 15.

84 == Apatini–Vitray, 1989.

85 = Az idősödő színésznő nem szeretne volna, hogy közeli fotográfiát vagy mozgóképet készítsenek róla: „*Közeli fotográfiát ne csináljanak rólam, mert nem szeretném! Nem szeretnék rossz illúziót adni a publikumnak, a barátaimnak, az embereknek, a nézőknek, és ezért nem kívánom, hogy közeli fotográfiát csináljanak rólam.*” Sándor, 1980: 30–33. Az interjú egy részlete 2005-ben szerepelt az RTL Klub „XXI. század” című tévéműsorában.

A Vajda-féle (Szabad Európa Rádió égisze alatt készült), a magyarországi nosztalgiára reflektáló beszélgetést 1982. március 29-én vették fel és először 1982. április 10-én került adásba. A rádióműsorban a színésznő részéről valamiféle tudatos és öntudatlan női misztika elemei bontakoztak ki a Karády-dalok, a múlt és az újra felébredő nosztalgia átélését illetően: *„Minden alkalommal, tudja, amikor kaptam egy dalt, ami tetszett nekem... mindig átadtam magam a dal hangulatának. Nem tudatosan, hanem szinte mondjuk úgy, hogy öntudatlanul. Felolvadtam a melódiában és a szövegben. [...] Azt hiszem, ha van egyáltalán Karády-rejtély – ahogy egyes otthoni szakemberek nevezik –, akkor ez a rejtély nyitja. A közös emberi hullámhossz, amelyen együtt érez velem a közönség. [...] Azt kívánom, hogy még nagyon sokan ne felejtssenek el engem. [...] Csak annyit üzennék az én kedves, de nagyon kedves, régi-régi közönségemnek, hogy önök jelentik az én múltamat és én jelentem a maguk múltját. Ez az a kapcsolat, ami bennünket összetart eltéphetetlenül, amíg csak élünk. [...] A fiatalság látja, hogy milyen kegyetlen világban élünk. Látja, hogy lábbal tiporják a szépet, a jót, a nemes eszméket. De hát... hála a Jóistennek az emberi alaptermészetben ott van a vágy valami szebb, valami tartalmasabb iránt. Szerintem a mai filmekben, színdarabokban, regényekben alig-alig találják meg, ezért keresik a múltban.”*⁸⁶

Ezek az interjúk tehát egy korábban „(be)tiltott” és részben elbeszélhetetlen múlt kapcsán lehetőséget adtak Karády önreflexiójára, miközben a nosztalgiát átélők „rehabilitációs igényét” is teljesítették.

== „Nincs vége még...”

Konklúzió

A Karády által eljátszott (vagy inkább átélt) nőalakok, amelyek átélésében a saját szenvedésének mozzanatai is segítették őt, a Karády-jelenség korai sikereihez (és bukásához), illetve a Kádár-korszakban fellépő nosztalgiahullámhoz is hozzájárultak. Karády a „(be)tiltott” és az elbeszélhetetlen múlt szimbóluma lett.⁸⁷ A múlt (legfőképpen a közvetlen múlt) elbeszélhetetlensége tulajdonképpen már a világháborús időszakban is létezett, részben a trianoni trauma, de főként a holokauszt, a második világháború és a doni katasztrófa révén. Az elszenvedett traumák elbeszélhetetlenségére kettős beszéddel, alkotóművészi formában – az elbeszélendők dalokba, dalbetétekbe foglalásával – lehetett reflektálni. Ezek voltak azok a dalbetétek, amelyekben Karády – sokszor a filmben alakított szerepétől teljesen függetlenül – izzó szenvedéllyel énekelt. Ezzel párhuzamosan ügyelnie kellett a megfelelő női identitáskonstrukciók (a „vamp” és a „végzet asszonya”⁸⁸) megformálására és hangsúlyozására, továbbá ezáltal a filmalkotások üzleti sikerének biztosítására is. Ebben a szövevényes keretrendszerben

86 == A Vajda Albert hagyatékából származó, rádióban elhangzott interjúrészlet (Vajda, 1982) általam gépelt változata.

87 == Hankiss, 1981: 62.

88 == Amely női identitáskonstrukciók élesen szemben álltak a Horthy-korszakban hangsúlyosnak tekintendő nemzeti identitáspolitikával.

Karády csak egy eszköz volt. Ugyanakkor a színész nő tökéletesen tisztában volt saját filmbéli funkciójával; az általa ábrázolásra szánt, hollywoodi minta alapján implementált karakterrel és annak lehetséges olvasataival.

A „(be)tiltott” és elbeszélhetetlen múlt azonban a Kádár-korszak 3T-rendszerének működése során sem maradt meg csupán „(be)tiltottnak” és elbeszélhetetlennek. A jelen tanulmányban bemutatott alkotóművészi reflexiók bizonyítékkul szolgálnak arra, hogy a különböző korszakokban (Horthy-korszak, Kádár-korszak) átélt traumák elsősorban dalok (és felidézett dalbetétek) általi elbeszélésére a nosztalgia apropóján lehetőség is nyílt. Karády saját, Horthy-korszakban betöltött szerepe mellett tisztában volt azzal is, mit jelent az iránta táplált érdeklődés feltámadása néhány évtizeddel később, az 1970-es, 80-as években: „...önök jelentik az én múltamat és én jelentem a maguk múltját. Ez az a kapcsolat, ami bennünket összetart eltéphetetlenül, amíg csak élünk.”⁸⁹ Azaz a színész nő párhuzamot vont saját múltbéli szenvedései és aközött, hogy az 1970-es, 80-as évek fiataljai szerinte nem találták a szépet, a jót, a nemes eszméket, így azokat jobb híján a múltban keresték. De vajon mit is kerestek a múltban a Karádyért rajongók vagy a Karády-dalokat feldolgozók? Számos lehetséges motiváció állhat a jelenség hátterében. A múltjuk feldolgozásával egyesek talán szerettek volna tisztább képet alkotni maguknak. Lehet, hogy néhányan túlságosan nagy empátiával fordultak a Karády által megjelenített nőalakok „sorsa” felé, és saját múltjukkal együtt másokét is magukra vették – lásd Jobba Gabi példáját. Megint mások a világháborús és a Kádár-kori elhallgatások közötti párhuzamra figyelhetek fel. Joggal gondolhatták úgy, hogy a korábban feldolgozatlanul hagyott traumákat egyénileg és közösen végre ki kellene beszélni és fel kellene dolgozni.

=== Levéltári források ===

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

3.2.4. Kutató dossziék

K-587. Páger Antal

Nemzeti Filmintézet – Filmarchívum

Bíró, 1980

Bíró Gyula: *A Halálos tavasz hatásvizsgálata*. [Kézirat.]

89 == A Vajda Albert hagyatékából származó, rádióban elhangzott interjúrészlet (Vajda, 1982) általam gépelt változata.

=== Hivatkozott irodalom ===

Agárdi, 1995

Agárdi Péter: Közelítések a Kádár-korszak művelődéspolitikájának történetéhez.
In *Művelődéstörténet. Szöveggyűjtemény*. Válogatta és szerkesztette: Bernáth József. Janus Pannonius Tudományegyetem Tanárképző Intézet, Pedagógia Tanszék, Pécs. 122–143.

Apáti, 1980

Apáti Miklós: Ez lett a vesztünk. Film Színház Muzsika, október 4. 5.

Árkus, 1979

Árkus József: Egy hét. Lemezsiker. *Népszabadság*, december 16. 16.

Balogh–Gyürey–Honffy, 2004

Balogh Gyöngyi – Gyürey Vera – Honffy Pál: *A magyar játékfilm története a kezdetektől 1990-ig*. Műszaki, Budapest.

Baski, é. n.

Baski Sándor: *Szabadíts meg a gonosztól*. Filmarchiv.hu <https://filmarchiv.hu/hu/alapfilmek/film/szabadits-meg-a-gonosztol-1> (utolsó letöltés: 2021. november 22.).

Egyed, 1938

Egyed Zoltán: A jövő nagy sztárja készül Csathó Kálmánné iskolájában.
A neve: Karády Katalin. *Színházi Élet*, 23. sz. 24–25.

Eörsi, 2008

Eörsi László: Ideológiai pragmatizmus és (ön)cenzúra. A három „T” kultúrpolitikája.
Világosság, 11–12. sz. 73–96.

Frojimovics–Molnár (szerk.), 2009

A világ igazai Magyarországon a második világháború alatt. Szerkesztette:
Frojimovics Kinga és Molnár Judit. Balassi, Budapest.

Gajdó–Magyar–Péter, 2016

Gajdó Tamás – Magyar Nóra – Péter Zsolt: *Ne kérdezd, ki voltam. Karády Katalin, a díva emlékére*. Szépmíves – Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet, Budapest.

György, 2005

György Péter: *Kádár köpönyege*. Magvető, Budapest.

Hankiss, 1981

Hankiss Ágnes: Karády Katalin – 1979–80. A társadalmi azonosulás válságáról.
Valóság, 9. sz. 55–71.

Hankiss, 1984

Hankiss Ágnes: *Kötéltánc. A társadalmi azonosságtudat válsága*. Magvető, Budapest.

Ignácz, 2020

Ignácz Ádám: Visszatér a múlt. Populáris zene és nosztalgia a késő Kádár-korszakban.
Replika, 115–116. sz. 151–173.

Jávorszky–Sebők, 2019

Jávorszky Béla Szilárd – Sebők János: *A magyarrock története*. 2. köt. *80–90-es évek*.
Kossuth, Budapest.

Kádár, 1978

Kádár Gyula: *A Ludovikától Sopronkőhidáig II*. Magvető, Budapest.

Kelecsényi, 1983

Kelecsényi László: *Karády Katalin*. Múzsák, Budapest.

Kelecsényi, 2020

Kelecsényi László: *Veled szeretnék boldog lenni. 110 éve született Karády Katalin*.
Joshua, Budapest.

Király, 1989

Király Jenő: *Karády mítosza és mágiája*. Háttér, Budapest.

Kristóf, 1987

Kristóf Károly: *A Halálos tavasztól a Gestapo fogságig*. Magyar Újságírók Országos
Szövetsége, Budapest.

Lips, 2016

Lips Adrián: Az emblematis Karády-film. A Halálos tavasz lehetséges olvasatai egykor és ma. In: *Kommunikációs terek*. Szerkesztette: András Hanga. Doktoranduszok Országos Szövetsége – T3, Dunaújváros–Sepsiszentgyörgy. 84–94.

Lips, 2021

Lips Adrián: *Női sorsokba fordult történelem*. Doktori értekezés, Budapesti Corvinus Egyetem, Szociológia és Kommunikációtudomány Doktori Iskola.

Lips–Mátravölgyi–Sepsi–Sztruhár, 2020

Lips Adrián – Mátravölgyi Dorottya – Sepsi Enikő – Sztruhár Bettina:
Szeleczy Zita életútja és válogatott magánlevelezése.
L'Harmattan – Károli Gáspár Református Egyetem, Budapest.

Lukácsy, 1987

Lukácsy Sándor: Bán Róbert: A Jávor. *Filmvilág*, 10. sz. 57.

Nemeskürty, 1983

Nemeskürty István: *A képpé varázsolt idő. A magyar film története és helye az egyetemes kultúrában, párhuzamos kitekintéssel a világ filmművészetére.*
Magvető, Budapest.

Pusztaszeri, 2008

Pusztaszeri László: *Karády és Újszászy. Párhuzamos életrajz történelmi háttérrel.*
Kairosz, Budapest.

Rajk, 1979

Rajk András: Megjegyzés. Kígyó füttyül az úton. *Népszava*, december 22. 8.

Révész, 1997

Révész Sándor: *Aczél és korunk.* Sík, Budapest.

Romsics, 2000

Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században.* Osiris, Budapest.

Sándor, 1980

Sándor Pál: Interjú-részlet egy készülő Karády Katalin filmből. „Közeli fotográfiát ne csináljanak rólam!” *Filmvilág*, 1. sz. 30–33.

Sebők, 1981

Sebők János: Nostalgia. Az eltűnt idő nyomában. *Iffúsági Magazin*, 9. sz. 15.

Sipos, 2002

Sipos Péter: Újszászy István, a titokzatos tábornok. *História*, 2. sz. 28–29.

Skaper, 2008

Skaper Brigitta: Magyar filmsztárok a két világháború közötti Magyarországon.
Médiakutató, 3. sz. III–122.

Szepadám, 1990

Szepadám György: A vamp apoteózisa. *Filmvilág*, 1. sz. 61–63.

Szita, 2006

Szita Szabolcs: Ujszászy István tábornok pályafutása. *Múltunk*, 2. sz. 4–30.

Szita, 2014

Szita Szabolcs: *A Gestapo tevékenysége Magyarországon 1939–1945. A Német Titkos Államrendőrség Magyarországon a II. világháború idején*. Corvina, Budapest.

T. Kiss, 2002

T. Kiss Tamás: *Fordulatok, folyamatok. Fejezetek a magyarországi kormányok kultúrpolitikáiról 1867–2000*. Új Mandátum, Budapest.

Tóth–Poós, 2019

Tóth Eszter Zsófia – Poós Zoltán: *Csemege ajándékosár. Fogyasztás és zene a Kádárkorszakban*. Scolar, Budapest.

Vajda, 1982

Vajda Albert: Beszélgetés Karády Katalinnal. *Slágerpatika*, 1982. április 10.

Országos Széchényi Könyvtár, Történeti Interjúk Tára, Vajda Albert hagyatéka.

Varga, 2003

Varga Judit: Intimitás. Szabó István Bízalom című filmjének elemzése. *Metropolis*, 3. sz. 30–41.

Vas, 1979

Vas Gábor: *Hamvadó cigarettavég. Karády Katalin legkedvesebb dalai*. Zeneműkiadó, Budapest.

==== Filmek ====

Apáthy, 1948

Apáthy Imre: *Forró mezők*

Bán R., 1987

Bán Róbert: *A Jávor*

Balogh, 1936

Balogh Béla: *Méltóságos kisasszony*

Hajdufy, 1979

Hajdufy Miklós: *Forró mezők*

Balogh, 1941

Balogh Béla: *Ne kérdezd, ki voltam*

Hamza, 1942a

Hamza D. Ákos: *Szíriusz*

Bán F., 1942

Bán Frigyes: *Valahol Oroszországban*

Hamza, 1942b

Hamza D. Ákos: *Külvárosi őrszoba*

Jeles, 1979 Jeles András: <i>A kis Valentino</i>	Sándor, 1978 Sándor Pál: <i>Szabadíts meg a gonosztól</i>
Kalmár, 1939 Kalmár László: <i>Halálos tavasz</i>	Sipos, 1944 Sipos László: <i>Gazdátlan asszony</i>
Kertész, 1944 Kertész Pál: <i>Betlehemi királyok</i>	Szabó, 1979 Szabó István: <i>Bizalom</i>
Martonffy, 1943 Martonffy Emil: <i>Makrancos hölgy</i>	Szinetár, 1971 Szinetár Miklós: <i>Csárdáskirálynő</i>
Mészáros, 1980 Mészáros Márta: <i>Örökség</i>	Szlatinay, 1939 Szlatinay Sándor: <i>Bercsényi huszárok</i>
Pacséry, 1944 Pacséry Ágoston: <i>Hangod elkísér</i>	Várkonyi, 1976 Várkonyi Zoltán: <i>Fekete gyémántok</i>
Rodriguez, 1943 Rodriguez Endre: <i>Machita</i>	Zilahy, 1943 Zilahy Lajos: <i>Valamit visz a víz</i>

= = = = Hanglemezek = = = =

Cseh, 1979 Cseh Tamás: <i>Fehér babák takarodója.</i> Pepita – SLPX 17595.	<i>Halálkanyar / Abánatomat nem mondhatom el.</i> Qualiton – SP 488.
Cserhádi, 1981 Cserhádi Zsuzsa. Mindig az a perc. In: Fényes Szabolcs: <i>Csak egy kis emlék.</i> Pepita – SLPX 17650.	Hernádi, 1982 Hernádi Judit: <i>Hernádi Judit.</i> Pepita – SLPX 17718.
Dévényi–Postásy, 1986 Dévényi Ádám – Postásy Júlia: <i>Nincs kegyelem.</i> Pepita – SLPX 37037.	Karády, 1962 Karády Katalin: <i>Milliók kedvenc énekese.</i> Hazám Records – 523.
Dobos–Mary, 1968 Dobos Attila – Mary Zsuzsa:	Karády, 1965a Karády Katalin: <i>Híres magyar film- slágerek.</i> Hazám Records – 547.

Karády, 1965b
Karády Katalin: *Halálos tavasz. Hazám*
Records – 548.

Karády, 1969
Karády Katalin: *Karády Katalin legszebb dalai.* Hungaria Univerzális –
SSX 919.

Karády, 1970
Karády Katalin: *Régi melódiák.*
B&F Records – S-636.

Karády, 1979
Karády Katalin: *Karády Katalin.* Pepita
– LPX 17606.

Karády, 1982
Karády Katalin: *Tudok egy dalt.* Pepita –
LPX 17738.

Karády, 1984
Karády Katalin: *Karácsonyi üdvözlét.*
Qualiton – EPK 26683.

Karády, 1986
Karády Katalin: *Té vagy a fény.* Qualiton
– LPM 16728.

Karády–Lantos–Sárdy, 1960
Karády Katalin – Lantos Olivér – Sárdy
János: *Melódiák.* Hazám Records
– 501.

==== **Tévéműsorok** ====

Nemzeti Audiovizuális Archívum

Almási, 1980
Almási Éva: *Ezüsthálóval foglak. Telefere,*
április 23.

Apatini–Vitray, 1989
Apatini Gyula – Vitray Tamás: *Interjú*
Karády Katalinnal. *Telefere,*
november 17.

Bencze–Farágó–Hernádi–Kánya–
Kishonti–Tordai–Vitray, 1987
Bencze Ilona – Farágó Vera – Hernádi
Judit – Kánya Kata – Kishonti
Ildikó – Tordai Teri – Vitray
Tamás: *Karády-Klub. Szín-házibuli,*
december 31.

Esztergályos, 1977
Esztergályos Cecília: *Karády-dalok. Csak*
a derű óráit számolom..., február 13.

Kolozsi, [1981] 1986
Kolozsi Béla: *Beszélgetés Osváth*
Júliával. *Beszélgetés Osváth Júliával,*
december 19.

Koós, 1988
Koós János: *Karády-paródia. Szín-*
házibuli, december 31.

Molnár Gál, [1981] 1984
Molnár Gál Péter: *Beszélgetés Greguss*
Zoltánnal. *Mestersége színész,*
május 5.

=== Internetes hivatkozások ===

Fortepan, 1983

Fortepan – Magyar Rendőr, 60072. Színészek–Újságírók Rangadó (SZÚR), 1983.

Koós János Karády Katalinnak öltözve, mögötte Csongrádi Kata, a háttérben a Stúdió II. https://fortepan.download/_photo/1600/fortepan_67072.jpg (utolsó letöltés: 2021. november 22.).

Lips, 2017

Lips Adrián: *A Halálos tavasz lehetséges olvasatai egykor és ma*. Mindenki

Akadémiája. Előadás, MTV, M5. <https://www.youtube.com/watch?v=Tz45tueSzwv> (utolsó letöltés: 2021. november 22.).

Soós, é. n.

Soós Tamás: *Pergőtűz I–V*. Filmarchiv.hu. <https://filmarchiv.hu/hu/alapfilmek/film/pergotuz-i-v> (utolsó letöltés: 2021. november 22.).

Tóth, 2020

Tóth Eszter Zsófia: Karády Katalin örökre a magyarság legendája marad – Kádárék még meghalni sem engedték haza az „ijesztően” népszerű csillagot. *Pesti Srácok*, október 7. <https://pestisracok.hu/karady-katalin-orokre-a-magyarsag-legendaja-marad-kadarek-meg-meghalni-sem-engedtek-haza-az-ijesztoen-nepszeru-csillagot/> (utolsó letöltés: 2021. november 22.).

Tóth, 2021

Tóth Eszter Zsófia: Jobba Gabi színésznő tragikus élete és öngyilkossága – Kik „vették el tőle a levegőt”? *Pesti Srácok*, január 9. <https://pestisracok.hu/jobba-gabi-szineszno-tragikus-elete-es-ongyilkossaga-kik-vettek-el-tole-a-levegot/> (utolsó letöltés: 2021. november 22.).

Kulcsszavak

=====

kultúra, történeti emlékezet, emigráció

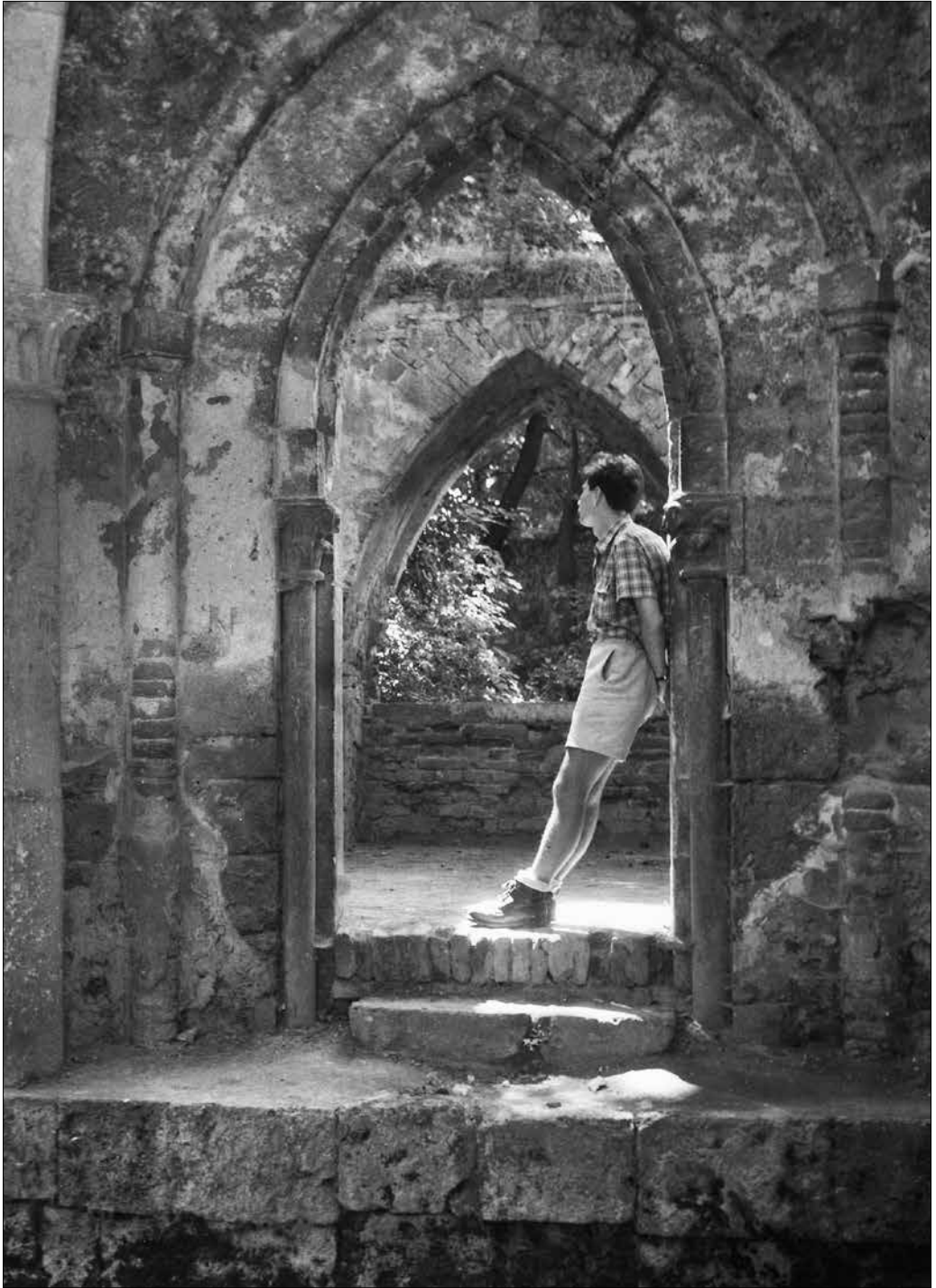

/ The ‘Banned’ and the Un- speakable /

Karády nostalgia in the 1970s and 1980s

During the waves of nostalgia in the 1970s and 1980s, the interest in the songs of Katalin Karády awakened. After the German occupation of Hungary (March 19, 1944), the actress' films and songs were considered undesirable and she was arrested and severely tortured by the Gestapo. Although she was allowed to act after 1945, political persecution finally reached her too: in 1951, she left Hungary. The Karády phenomenon soon became a symbol of 'being banned' and of unspeakability. The cultural policy of the Kádár era also contributed to the Karády nostalgia by maintaining, reproducing and dissolving the bans and unspeakabilities. This article introduces Katalin Karády's life and the consequences of her political abuse and presents the development of the Karády phenomenon. It also makes it clear that the Karády nostalgia was created by the artists who reflected to the phenomenon (and also to the bans and the unspeakabilities) by working with the actress' songs.

= Űzve, hajszolva =
////////////////////

